

VAJK-ISTVÁN SZÜLETÉSÉNEK KRONOLÓGIAI PROBLÉMÁI

A nagy történeti személyiségek életrajzi adatait jobbra az átlagosnál nagyobb érdeklődés övezi. Jogos, de korántsem mindig teljesíthető az elvárás, hogy e kiemelkedő személyiségek alapvető kronológiai adatait minél pontosabban, s hitelesebben tárjuk fel. Kétségtelenül számolhatunk ilyen igénnyel az utolsó magyar törzsszövetségi fejedelem (nagyfejedelem, kündü), s egyben első magyar király esetében is. A problémát jelzi, hogy a *Korai magyar történeti lexikon* megfelelő címszava, I. (Szent) István születését csak körülbelül tudta megadni, amikor 970 körülre tette ezt, s ugyanakkor felsorolta a forrásokban előforduló évszámokat.¹ Így gyanítható, hogy nagy királyunk születési ideje a bizonyosság igényével nem határozható meg, csak többé-kevésbé valószínűsíthető feltevéseket fogalmazhatunk meg a rendelkezésre álló források információi alapján.² Az alábbiakban a Szent István születésére vonatkozó általános problémákat (névhasználat, a születési és halálozási évszámok problémája, a keresztelés jelentősége), a források adatait, a születés idejére vonatkozó elméleteket elemezzük, végül pedig kísérletet teszünk arra, hogy megfogalmazzunk általános tanulságot, felvessünk lehetséges évszámo(ka)t.

A születés kapcsán felvethető első problémát a névhasználat kérdése jelentheti. A pogány Magyar Fejedelemség (törzsszövetség) és a keresztény Magyar Királyság közötti átmenet korához kapcsolódik a magyar állam megteremtője, aki már névhasználatát illetően is tükrözi e bonyolult, radikális változásokban bővelkedő időszak ellentmondásait. Géza fejedelem és Sarolt fejedelemasszony fia születésekor bizonyosan a feltehetően török eredetű Vajk pogány nevet viselte. A Vajk (Bajk) név a török 'Bay'

¹ „I. (Szent) István (*970 k. Esztergom, †1038. aug. 15.)”, vö. *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Főszerk. KRISTÓ GYULA, szerk. ENGEL PÁL–MAKK FERENC. Budapest, 1994. (továbbiakban: KMTL) 291. (Kristó Gyula írta a címszót); hasonlóan 970 körülre tette a születést a szakirodalomban BALANYI GYÖRGY: *Szent István*. Budapest, 1938. (továbbiakban: BALANYI 1938) 7.

² A problémakör összefoglalására vö. DÖRY FERENC: *Szent István családi története*. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk. SERÉDY JUSZTINIÁN. I–II. Budapest, 1938. (továbbiakban: DÖRY 1938) II. 555–583., különösképpen 562–565; MÁLYUSZ ELEMÉR: *I. István születési éve*. *Levéltári Közlemények* (1968). (továbbiakban: MÁLYUSZ, LK 1968) 199–203; legújabban KRISTÓ GYULA: *Szent István születési ideje*. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. *Acta Historica CX* (1999) (továbbiakban: KRISTÓ, AUSz 1999) 3–9; vö. még uő.: *Szent István*. in: *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szeged, 2000. (továbbiakban: KRISTÓ 2000) 36–37; uő.: *Szent István király*. Budapest, 2001. (továbbiakban: KRISTÓ 2001) 30–31.

szóra vezethető vissza, jelentése „gazdag, gazda, hős, vezér, fejedelem”.³ E nevet egyedül, kizárólagosan merseburgi Thietmar őrizte meg krónikájában. Eszerint az „említett császár (ti. III. Ottó – T. S. L.) kegyéből és biztatására pedig a bajorok hercegének, Henriknek a sógora, a saját országában püspöki székeket létesítő Vajk (Waic), koronát és áldást nyert.”⁴ Mindenképpen sajátosnak mondható, hogy éppen a pogány fejedelemségből a keresztény királyságba való átmenetet legékesebben jelképező, 1000–1001-re tehető pápai koronaküldés és koronázás kapcsán szerepel első királyunk pogány neve. Ebből két lehetséges következtetés adódik. Az egyik, hogy Géza fejedelem fiát születésekor bizonyosan csak és kizárólag Vajknak hívták, keresztény névvel később ruházták fel. Így voltaképpen Vajk születésének kronológiai problémáit vizsgáljuk. Másik következtetésünk, hogy a Vajk nevet bizonytalannal használták még az ezredforduló táján is, ha a merseburgi krónikás még e néven ismerte Henrik bajor herceg sógorát, aki pápai áldással királyi méltóságot nyert. Aligha indokolt az a feltevés, amely szerint a keresztységben korán felvett István név hamar kiszorította volna a pogány Vajk nevet.⁵ Ez legfeljebb akkor lenne elképzelhető, ha a Vajk (Bajk) név kizárólag tisztsegnévként szerepelt volna, s a nagyfejedelmi tisztseget betöltő, szintén tisztsegnevet viselő Géza (Gyeücsa) mellett a kisebbik fejedelmi méltóságot jelentette volna.⁶ Utalnunk kell azonban arra, hogy Géza is pogány néven uralkodott, jóllehet a keresztységben az István nevet nyerte el.⁷ Géza 997-re tett halála után tehát fia és utóda, miután Koppany felett győzedelmeskedett, utolsó törzsszövetségi fejedelemként (nagyfejedelemként) Vajk néven uralkodhatott 997–1000 között. Okkal tehető fel, hogy ugyanekkor már viselte a keresztény István (Stephanus = megkoszorúzott) nevet, amelyet apjához hasonlóan István protomártír tiszteletére kapott. Így igen valószínűnek tűnik a kétnevűség mind Géza–István, mind pedig Vajk–István fejedelmek esetében, amely jelenség

³ A név etimológiáira vö. DEÉR JÓZSEF: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Budapest, 1938. (továbbiakban: DEÉR 1938) 80; NÉMETH GYULA: A honfoglaló magyarság kialakulása. (a második, átdolgozott, bővített kiadást közze teszi BERTA ÁRPÁD) Budapest, 1991. (továbbiakban: NÉMETH 1991) 281–282; KMTL 291. (KRISTÓ GYULA); KRISTÓ 2001. 32.

⁴ Fordítására vö. THOROCZKAY GÁBOR, Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged, 1999. (továbbiakban: ÁKIF) 110.

⁵ A Vajk név gyors háttérbe szorulását tételezte fel ERDÉLYI LÁSZLÓ: Magyar történelem. Művelődés és államtörténet. I–II. Budapest, 1933. (továbbiakban: ERDÉLYI 1933) I, 39.

⁶ Géza türk–kazár eredetű neve, a *yabgu* (dzsebu) tisztsegnévre megy vissza, ebből lett -csa kicsinyítőképzővel a magyarban a Gyeücsa, vö. GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Budapest, 1977. (továbbiakban: GYÖRFFY 1977) 59; LIGETI LAJOS: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest, 1986. 485–486; méltóságnévre, de a *yabgu*-val való egyeztetés elvetésére vö. NÉMETH 1991. 257–259; a Vajk kisebbik fejedelem, „kis-fejedelem” értelmezésére újabb JÁKLI ISTVÁN: Szent István az ember. Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1996. (továbbiakban: JÁKLI 1996) 27.

⁷ Géza keresztény nevére Adémar Chabannes (Ademarus Cabannensis), in: ÁKIF 167; vö. még erre GYÖRFFY 1977. 70; KOSZTA LÁSZLÓ: A kereszténység kezdetei és az egyházszervezés Magyarországon. (továbbiakban: KOSZTA 1988) In: Az államalapító. Szerk. KRISTÓ GYULA. Budapest, 1988. 162.

megfigyelhető a 11. század folyamán több uralkodónknál is (Aba-Sámuel, Béla-Benyn, Géza-Magnus). Míg Géza esetében gyanítható, hogy sok istenben való hitének megfelelően pogány Géza, addig fia esetében keresztény hitével egyezően az István név lehetett a domináns. A koronázás után feltehetően fordulat következhetett be a névhasználatban, előtérbe került a keresztény név. Első királyunk halálának általánosan elfogadott, 1038. augusztus 15-re tett időpontjában már csak az István név volt ismeretes, a forrásokban nem szerepel más név. Újabb változás a névhasználatot illetően az 1083-as szentté avatás után következett be, ettől kezdve a magyar állam és egyház megalapítóját a Szent István név illette meg. A Vajk név gyors háttérbe szorulásával, István növekvő tekintélyének és szentté avatásának köszönhetően a királyi nemzetség tagjai közül többen is a kétségkívül legnépszerűbbé váló István nevet adták fiaiknak. Ennek megfelelően az Árpád-kor leggyakrabban előforduló uralkodói neve az István lett, az első királyon kívül négyen is e néven uralkodtak, elsőként a Szent Istvánt különös-képpen tisztelő I. (Könyves) Kálmán fia, II. István. A fentiek alapján leszögezhetjük, hogy vizsgálatunk tárgya Vajk születésének időpontjára irányul, hiszen a később dominánssá váló István nevet bizonyos később nyerhette a kereszttségben.

A következő probléma a születés és halál pontos időpontjainak rögzítése a középkori forrásokban. Utalhatunk arra, hogy első magyar királyunk halálának idejét (1038. augusztus 15.) és szentté avatását (1083) pontosan rögzítették a források, míg születési idejének meghatározása korántsem egyszerű feladat, jóllehet rendelkezünk közvetlen és közvetett adatokkal, ezek értelmezése azonban vitatott. A középkorban korántsem mondható szokatlannak, hogy neves személyiségek, uralkodók születési éve nem maradt ránk vagy nem jegyezték fel, sőt talán maguk a kortársak, sőt akár az érintettek sem voltak tisztában ezzel vagy pontos életkorukkal. Általánosságban megállapítható, hogy a középkori embert kevésbé vonzották az évszámok, a dolgokat az örökkévalóság mértékével mérték, így a születés időpontja még a legendairókat sem érdekelte.⁸ Arra is gondolhatunk, hogy a középkori szemléletnek megfelelően a földi lét csak átmenetet jelentett a túlvilági létbe, ezért a születés vélhetően kisebb fontossággal bírt, mint a halál, amellyel az illető személy átkerült a másvilági vagy öröklétbe. E szemléletnek megfelelően a korszak reprezentáns műve, a 14. századi krónikakompozíció általában megőrizte Árpád-kori uralkodóink halálozási idejét, illetőleg feljegyezte uralkodásuk időtartamát. Első királyaink esetében (I. Istvántól I. Béláig) a krónika az uralkodás időtartamát rögzítette, I. Gézánál feltüntette a halálozás hónapját és napját (április 25.), de évét nem rögzítette.⁹ Ennek alapján okkal hangoztatták, hogy a krónikakompozíció

⁸ A keresztény időszemléletre általában vö. GUREVICS, A. J.: A középkori ember világképe. Budapest, 1974. (továbbiakban: GUREVICS 1974) 80–133; a középkori krónikások, legendaírók szemléletére vö. BOGYAY TAMÁS: Stephanus Rex. Budapest, é. n. [1988] (továbbiakban: BOGYAY 1988) 13; JÁKLI 1996. 25.

⁹ István 46 évi uralkodására vö. *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. E. SZENTPÉTERY. I–II. Budapestini, 1937–1938. (továbbiakban: SRH) I. 321. (70. caput); Péter, második uralkodása 3-ik évében halt meg, vö. uo. 343. (85. caput); Béla uralkodásának 3-ik évében, uo. I. 360. (96. caput); I. Géza halálára uo. 403. (130. caput)

legrégebbi része, a 11. század második felében keletkezett ún. ősgesztá nem minősíthető évkönyvnek, hiszen egyrészt alapvetően kevés benne az évszám, másrészt, „az évkönyvbe leginkább illő és kínálkozó epochális napok az ősgesta tárgyául szolgáló 11. századi királyok esetében hiányoznak szinte teljes egészükben.”¹⁰ Úgy is fogalmazhatunk, hogy a krónika korai részében nincsenek uralkodói évszámok, hanem csak az uralkodás időtartama szerepel kronológiai rendező elvként.¹¹ I. (Szent) László az első uralkodó, ahol szerepel a pontos halálozási dátum (1095. július 29.),¹² s ettől kezdve a krónika egyaránt megadta a halálozás napját, s az uralkodás többnyire nemcsak évben, de hónapban és napban is meghatározott időtartamát.¹³ Másfelől általában nem adott felvilágosítást a királyok születésének időpontjáról, nagyon ritka a kivétel ez alól. Az utóbbiak sorában említhetjük éppen Szent István 969-es születési dátumát¹⁴, illetve Könyves Kálmán két fiát, Lászlót és Istvánt, akik 1101-ben születtek.¹⁵ Az Árpád-korra vonatkozóan több születési dátummal nem is találkozunk a krónikakompozícióban, viszont az Anjou-kort illetően, Károly Róbert alatt jóval több ilyen adat bukkan fel. Éppen Károly Róbertről közli a krónika, hogy 1299-es Magyarországra érkezésekor 11 éves volt, amelyből következik 1288. évi születési dátuma.¹⁶ Károly Róbert négy fia közül háromnak nemcsak születési évét, hanem hónapját és napját is közli a krónika.¹⁷ Egészében megállapítható, hogy az uralkodók és fiaik születési dátumait az Árpád-korra vonatkozóan a krónika alapvetően nem közölte, csak az Anjou-korban következett be e tekintetben lényegi változás. Így mindenképpen meglepőnek, szokatlanak minősíthetjük, hogy legkorábbi uralkodónk születési időpontja szerepel a krónikakompozícióban, ráadásul éppen olyan részében, az ún. ősgesztában, ahol egyáltalán nem fordulnak elő ilyen adatok. Ez egyfelől mindenképpen tükrözi valamilyen módon első, érdemeiért szentté avatott királyunk jelentőségét, még akkor is, ha ezzel kapcs-

¹⁰ KRISTÓ GYULA: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Budapest, 1994. (továbbiakban: KRISTÓ 1994) 124.

¹¹ Vö. KRISTÓ 1994. 124–125.

¹² SRH I. 420. (141. caput).

¹³ A nem mindig pontos halálozási dátumok (az uralkodási időtartamokra nem utalok): Kálmán, 1114. II. 3., vö. SRH I. 433. (152. caput); II. István, 1131-ben, vö. uo. 434, 445. (153, 159. caput); Vak Béla, 1141. II. 13., vö. uo. 452. (163. caput); II. Géza 1161. V. 31., vö. uo. 460. (168. caput); III. István, 1173. III. 4., vö. uo. 462. (170. caput); II. László ellenkirály, 1172. február 1., uo. 461. (169. caput); IV. István ellenkirály, 1173. április 11., vö. uo. 462. (170. caput); III. Béla, 1196. IV. 23. uo. 463. (171. caput); Imre, 1200. XI. 30., vö. uo. 463. (172. caput); III. László, 1201. V. 7., uo. 464. (173. caput); II. András, 1235. uo. 466. (175. caput); IV. Béla, 1270. V. 3., uo. 469. (179. caput); V. István, 1272. uo. 471. (181. caput); IV. László 1290. VII. 10., uo. 473. (184. caput); III. András, 1301. I. 14., vö. uo. 478. (187. caput).

¹⁴ SRH I. 312. (63. caput).

¹⁵ SRH I. 426. (146. caput).

¹⁶ Vö. SRH I. 477–478. (187. caput).

¹⁷ 1321-ben Károly született, vö. SRH I. 490. (199. caput); 1324. október 1-én László, vö. uo. 490. (200. caput); 1326. március 7. Lajos, vö. uo. 491. (202. caput); 1327. november 30., András, vö. uo. 492. (204. caput).

latban okkal hangoztatták egyes kutatók fenntartásukat, jogos kételyeiket. Egy ellenérv szerint a „később feljegyzett és csak 13–14. századi kéziratokban reánk maradt” évszámadatoknak „nincs komoly hitele.”¹⁸ Legújabb forráskritikai szempontból kérdőjelezték meg az István születésére vonatkozó krónikás adat hitelességét, s arra utaltak, hogy az évszámadat ellentétben áll a forrásokban megőrzött, István életkorára vonatkozó közvetett adatokkal.¹⁹ A fentiek alapján a Vajk-István születésére vonatkozó krónikás információ hitelessége mindenképpen vitatható, hiszen a krónikakompozíció korai része aligha őrizhette meg a születés pontos időpontját, a későbbi részekben is inkább a halálozási dátumok szerepelnek. Így mindenképpen olyan utólagos feljegyzésről van szó a krónika esetében, amely visszakövetkeztetés lehet uralkodási időtartama és halálozási évszáma segítségével. Ugyanez a megállapítás vonatkozhat Vajk-István születésével kapcsolatban a Kézainál szereplő 967-es évszámra,²⁰ illetőleg a lengyel krónikákban előforduló 975-ös évszámra is.²¹ Egészében tehát megállapítható, hogy pontos születési dátumot aligha várhatunk korai, 11. századi eredetű források esetében, a későbbi keletkezésű forrásoknál viszont a születés pontos keltezése okkal keltheti fel gyanúnkat.

Fontos kérdés István megkeresztelésének ideje. Ez, amennyiben meghatározható hozzávetőleges időpontja, *terminus ante quem*-ként szolgálhat Vajk születését illetően. István nagyobbik legendája, a Hartvik-féle legendaszerkesztmény, továbbá a 14. századi krónikakompozíció egyaránt Adalbert prágai püspökhöz kapcsolta Géza fiának megkeresztelését.²² Adalbert szerepét István megkeresztelésében a történeti kutatás kronológiai okok miatt jobbra elvetette, mivel csak 983-ban szentelték püspökké, s csak 995 táján járt Magyarországon.²³ Adalbert bizonyonnan kései magyarországi tevékenysége ellenében a magyar történeti kutatás jóval korábbra helyezte a Géza fejedelem és környezete megkeresztelkedéséhez kapcsolt nagy térítési hullámot. Eszerint a 973 márciusi quedlinburgi követjárás időszakában, azt némileg megelőzően is, több térítő pap is megpróbálkozott a magyarok térítésével. Először (szent) Wolfgang einsidelni bencés szerzetes indult el, de a térítést saját kiváltságának tekintő Piligrim passau

¹⁸ GYÖRFFY 1977. 112.

¹⁹ Erre vö. KRISTÓ AUSz 1999. 3–9.

²⁰ Kézai 967-es évszámára vö. SRH I. 172.

²¹ A kamienieci évkönyvek 975-ös évszámára vö. GOMBOS, F. A.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. I–III.* Budapestini 1937–1938. (továbbiakban GOMBOS, *Catalogus*) I. 145; *Monumenta Poloniae Historica I–VI.* Warszawa 1960–1961. II. 777; , a heinrichovi évkönyvek 975-ös évszámára vö. GOMBOS, *Catalogus* I. 117.

²² Vö. SRH II. 380., 405; SRH I. 95; vö. még István király emlékezete. Szerk. GYÖRFFY GYÖRGY. Budapest, 1973. (továbbiakban István király emlékezete) 43, 67; ÁKÍF 275, 362–363. – a krónikakompozíció említi Adalbert mellett Deodatus nevét is, aki kitalált személy, vö. MÁLYUSZ ELEMÉR: *Az V. István-kori gesta.* Budapest, 1971. 30–31.

²³ Adalbert pályafutására, szerepére a magyar térítésében vö. összefoglalóan GYÖRFFY 1977. 79–80; másképpen KRISTÓ 2000. 39–40.

püspök megakadályozta útjának folytatásában, vissza kellett fordulnia.²⁴ Több sikerrel járt a császári felhatalmazással érkező Sankt Gallen-i Prunward vagy Bruno, akit Piligrim is kényszerült támogatni, saját passau papjait adta segítségül mellé.²⁵ Ez később a passau püspök számára bizonyos lehetőségeket adott a térítés eredményeinek kisajátítására a mainzi és a salzburgi egyházzal folytatott vetélkedésben. Bruno térítő tevékenysége valóban eredményes volt. Állítólag 5 ezer magyar előkelőt térített meg, s bizonyos információk szerint Gézát is ő keresztelte meg.²⁶ Prunward–Bruno tevékenységének köszönhető a Szent Gál (Sankt Gallen védőszentje) és Szent Márton (a Sankt Gallen-i egyház felettese a mainzi érsek volt, akinek főegyházát Szent Márton tiszteletére szentelték) kultusz megjelenése Magyarországon.²⁷ Az is egyértelmű azonban, hogy a Géza nevében is jelentkező Szent István kultuszt a Prunwarddal együtt megjelenő passau papok hozhatták magukkal, mivel a passau püspökséget Szent István protomártírnak szentelték.²⁸ Ebből arra következtetett a korábbi történeti kutatás, hogy Gézát, sőt fiát is Piligrim passau papjainak egyike keresztelte meg, ezért kapták a keresztségben mindketten az István nevet. A keresztelés időpontját Piligrim 974. évi levelének keltezése alapján általában 974-re tették,²⁹ újabban azonban 972-re, illetve 973 kora tavaszára is keltezték.³⁰ Hangsúlyoznunk kell azt, hogy a források csak Géza megkeresztelését említik, valójában nincs arra közvetlen adatunk, hogy apát és fiát egy időben keresztelték volna ugyanazon névre. Amennyiben persze Vajk e 972–974 közti térítési hullám idején már élt, bizonyosan őt is érintette ez. Az is közvetve e korai keresztelés mellett szóló érv lehet, hogy ekkor bizonyosan jelen voltak a passaui egyház papjai, ez magyarázza Géza keresztnevét. Az István nevet Vajk valóban leginkább ekkor nyerhette el, de nem lehet kizárt az sem, hogy apja keresztségben kapott neve miatt később jutott e keresztnévhez. Ezért Vajk keresztény neve csak közvetett, de nem feltétlenül elégséges bizonyítékot jelent egy korai, 972–974 közti krisztianizáció, s ezáltal egy korábbi, 969. évi születési időpont mellett.³¹ A korai keresztelés ellen szól ugyan-

²⁴ Vö. GYÖRFFY 1977. 72.

²⁵ Vö. GYÖRFFY 1977. 72., KOSZTA 1988. 162; BOGYAY 1988. 17.

²⁶ Géza megkeresztelésére vö. Chabannes-i Adémar, ÁKÍF 167; az 5 ezer nemes magyar megtérítésére vö. Piligrim 973–974. évi levele, ÁKÍF 24; Prunward tevékenységére vö. GYÖRFFY 1977. 72–76; KOSZTA 1988. 162; KRISTÓ GYULA: A magyar fejedelemség a 10. században. in: Európa és Magyarország Szent István korában. Szerk. KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC. Szeged, 2000. 314.

²⁷ GYÖRFFY 1977. 74–76; BOGYAY 1988. 17.

²⁸ Vö. GYÖRFFY 1977. 74; KOSZTA 1988. 162; BOGYAY 1988. 17.

²⁹ HÓMAN BÁLINT–SZEKFI GYULA: Magyar Történet I. Őstörténet–törzsszervezet–keresztény királyság. Írta HÓMAN BÁLINT. Budapest, 1928. 171; HÓMAN BÁLINT: Szent István. Budapest, 1938. (továbbiakban: Hóman 1938) 95; CSAPODY CSABA: Szent István élete és uralkodása. (továbbiakban: Csapody 1938) In: Szent István. Első nagy királyunk élete és alkotásai. Budapest, 1938. (továbbiakban: Szent István 1938) 19; EMBER GYÖZÖ: Szent István megszervezi a magyar egyházat. In: Szent István 1938. 60; évszám nélkül DEÉR 1938. 80; BALANYI 1938. 7–8.

³⁰ 972-re utal GYÖRFFY 1977. 72; BOGYAY 1988. 17; 972 karácsonyára vagy 973 kora tavaszára JÁKLI 1996. 27.

³¹ A 29. jegyzetben említett munkák 5 évesnek mondják a szerintük 974-ben megkeresztelt Vajkot.

akkor, hogy a Vajk nevet István koronázása táján is ismerték külföldön.³² Ezért okkal merült fel az a lehetőség, hogy a nagyobbik legenda tudósításának megfelelően Szent Adalbert prágai püspök keresztelte meg 995-ben Vajkot, aki apja keresztény nevét nyerte el a keresztségben.³³

A Vajk-István születéséhez kapcsolódó kérdések után a közvetlen és közvetett adatokat kell vizsgálnunk. Ahogy arra már utaltam, három évszám szerepel a forrásokban Szent István születését illetően. Időben legkorábbra ezt Kézai Simon krónikája tette, aki szerint „az Úr megtestesülésének kilencszázhatvanhetedik esztendejében Géza fejedelem isteni sugallattól intve nemzette Szent István királyt.”³⁴ A 14. századi krónikakompozíció hasonló megfogalmazása után más évszám szerepel. Eszerint Géza „miután isteni jövendölés előre megmondta, az Úr testetöltésének 969. évében, miképpen Szent István király legendájában meg van írva, Sarolttól, Gyula leányától Szent István királyt nemzette.”³⁵ Végezetül a lengyel krónikákban a 975-ös év szerepel István születésével kapcsolatban. A kamienieci évkönyvek rövid értesülése szerint: „a 975-ös évben István magyar király megszületik.”³⁶ A heinrichovi évkönyvek bővebb közlése szerint Géza (Iesse) magyar király elvette feleségül Mesko (Mieszko) lengyel király nővérét, Adelheidot feleségül, aki keresztény volt, s férjét Krisztus hitére térítette. Miután pedig megjelent neki látomásban István protomártír, „megfoganta és megszülte István magyar királyt a 975-ös évben.”³⁷

A közvetlen adatok mellett közvetett híradásokat is felhasználhatunk Vajk születése kapcsán.³⁸ Az 1001-re keltezett pannonhalmi alapítólevélben maga István említi, hogy igyekezett megörökíteni azt a „támogatást, amit Boldog Márton érdemei révén gyermekkoromban (*in puericia mea*) tapasztaltam.”³⁹ Ezt az utalást általában a Koppány elleni 997-ben vívott sikeres harcokra szokták vonatkoztatni.⁴⁰ A nagyobbik István legenda szerint „a kisfiú (*infans*) királyfihoz illő nevelésben részesülve növekedett, miután pedig a gyermekorból (*pueritia*) kinöve a serdülőkorunk épp csak az első lépcsőfokára (*primum gradum adolescentie*) hágott”, apja úgy rendelkezett országa előkelői előtt, hogy fia uralkodjék őutána. A hatalmat 997-ben elnyert Istvánt ifjúnak (*iuvenis*) is nevezi a legenda.⁴¹ A kisebbik István-legenda szerint Géza halála után a főemberek és a nép „a még gyermek” Istvánt (*adhuc puer*) emelték az ország trónjára.⁴² Hartvik-

³² Erre az évrre vö. KRISTÓ 2000. 37.

³³ E feltevésre l. KRISTÓ 2000. 39–40; KRISTÓ 2001. 33–34.

³⁴ SRH I. 172.

³⁵ SRH I. 312; magyar fordítására vö. ÁKÍF 368. (ford. KRISTÓ GYULA); vö. még magyar fordítására Képes Krónika. Fordította GERÉB LÁSZLÓ. Budapest, 1978. 72.

³⁶ GOMBOS, Catalogus I. 145; vö. még MÁLYUSZ, LK 1968. 200.

³⁷ GOMBOS, Catalogus I. 117; vö. még MÁLYUSZ, LK 1968. 200.

³⁸ Ezek felsorolására vö. KRISTÓ, AUSz 1999. 4–5.

³⁹ Magyar fordítására vö. ÁKÍF 39–40. (ford. PITI FERENC)

⁴⁰ Vö. KRISTÓ, AUSz 1999. 4.

⁴¹ SRH II. 381; a fordításra ÁKÍF 276. (ford. THOROCZKAY GÁBOR)

⁴² SRH II. 394; ÁKÍF 304. (ford. THOROCZKAY GÁBOR)

legendája a kisebbik legenda vonatkozó passzusát némileg módosítva azt közli, hogy a „még ifjú” Istvánt (*adhuc adolescens*) trónra ültették.⁴³ Végezetül a 14. századi krónikakompozíció a Koppány elleni 997-re tehető összecsapás kapcsán azt említi, hogy Szent István király már ifjú korában (*iam pridem in adolescentia*) viselte e háborút.⁴⁴ A fenti forrásokban szereplő életkori megjelölések alapvetően három életkori kategóriában említették 997 táján Istvánt: gyermek (*puer*), serdülő (*adolescens*) és ifjú (*iuvenis*). E megjelölések azért lényegesek, hiszen a krónikakompozíciót leszámítva egy kortárs, bár interpolált forrás, s a szentté avatásához kapcsolódó három közel kortárs forrásban szerepelnek ezek a közvetett adatok. Fel kell hívnunk arra is a figyelmet, hogy e forrásokban egyáltalán nem szerepelnek pontos adatok a születésre vonatkozóan, hanem ehelyett olyan általános, s bizonytalan életkori meghatározások, amelyek voltaképpen nem adnak fogódzót, inkább további feltevésekre ösztönöznek.

A fent idézett közvetlen és közvetett adatok alapján a következő feltevések születtek Vajk-István születésére vonatkozóan. Kézai adatával szemben, amelyet romlottnak tekintettek, számos kutató a 14. századi krónikakompozíció 969-es adatát tekintette hitelesnek, s erre az évre helyezte első királyunk születését. Az István névre való keresztelés további közvetett érvet jelentett emellett.⁴⁵ Tovább erősítette ezt a felfogást, amikor az életkorokkal kapcsolatos közvetett források tanúbizonyosságát is idevonták.⁴⁶ Egy másik álláspont a lengyel krónikák adatait fogadta el, s 975-re helyezte Vajk-István születését. E felfogásban része volt a fiatal életkorra való kortárs utalásoknak, viszont az István korai keresztelésére vonatkozó érvet nem használták.⁴⁷ Végezetül azt a hipotézist kell említenünk, amely a közvetett forrásokra támaszkodva teljesen elveti a pontos évszámokat őrző közvetlen források tanúbizonyosságát, s az István fiatal korára vonatkozó, elsősorban a legendákban szereplő utalások miatt 975 utáni időszakra, illetve 980 körülre teszi első királyunk születését.⁴⁸

⁴³ SRH II. 407; „a még serdülő István a főemberek és a köznép kegyéből dicsőséggel apja trónjára emeltetvén”, vö. Szent István emlékezete. 68.

⁴⁴ SRH I. 312–313; ÁKÍF 369.

⁴⁵ Vö. erre pl. HÓMAN 1938. 95; HÓMAN–SZEKFŰ I. 171; CSAPODY 1938. 19; EMBER 1938. 60; DEÉR 1938. 80; MÁLYUSZ, LK 1968. 201–203; SZEGFŰ LÁSZLÓ: Szent István családja. in: Az államalapító. szerk. KRISTÓ GYULA. Budapest, 1988. 17–19; BOGYAY 1988. 13; JÁKLI 1996. 25–26.

⁴⁶ Erre vö. MÁLYUSZ, LK 1968. 201–203. – ő az *adolescentia*-t 28 éves korig terjedő életkornak értelmezte, amely szerint 997-ben éppen ennyi volt István.

⁴⁷ Vö. DÖRY 1938. 564; BÓNIS GYÖRGY: István király. Budapest, 1956. 28; VAJAY SZABOLCS: Géza nagyfejedelem és családja. In: Székesfehérvár évszázadai I. Szerk. KRÁLOVÁNSZKY ALÁN. Székesfehérvár 1967. 68; DÜMMERTH DEZSŐ: Az Árpádok nyomában. Budapest, 1977. 140; KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC: Az Árpád-házi uralkodók. Budapest, 1988. 32; KRISTÓ GYULA: Magyarország története 895–1301. Budapest, 1998. 86.

⁴⁸ 977-re tette PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Budapest, 1899. I. 20; 975 után néhány évvel későbbre gondolt, s 997-ben 18 évesre becsülte Istvánt GYÖRFFY 1977. 112; a 970-es évek második felére, esetleg 980 tájára keltezte Makk Ferenc, vö. KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC: A kilencedik és a tizedik század története. Budapest, 2001. 188;

Hogyan foglalhatunk állást István születésének kérdésében? Amint láttuk az előzőekben, bizonyonnyal nem keresztényként, hanem pogányként született Géza fejedelem fia, s a Vajk nevet viselte hosszú ideig, még megkeresztelése után is használva korábbi nevét. A 972–973-as térítési hullám során kaphatta ugyan az István nevet, de lehet, hogy csak apja vette fel ekkor ezt a nevet, s Vajk csak ezután született, s később nyerte el a keresztény nevet. A közvetlen források ellen szól, hogy kortárs és közel kortárs források, elsősorban a legendák nem jegyezték fel a bizonyonnyal pogány Vajk megszületésének időpontját, így a későbbi források adatai következtetéseken alapulhatnak, így hiteles, biztos adatként nem vehetjük őket számításba. Az is tény azonban, hogy a legendák és más források életkorokra utaló adatai hasonló becsléseken alapulhatnak, így ezek sem tekinthetők kétséget kizáró adatoknak. A közvetett források életkorokra vonatkozó megjegyzéseit illetően korábban Mályusz Elemér, legújabban pedig Kristó Gyula tett figyelemre méltó megjegyzéseket. Mályusz Elemér arra hívta fel a figyelmet, hogy a középkori időfelfogást nagymértékben meghatározta a 7. századi Isidorus Hispalensis nagy hatású, alapvető munkája, az *Etymologiae*, amelyet bizonyosan ismertek és használtak is Magyarországon. Isidorus az emberi életkort hat szakaszra osztotta, ezek az *infantia* (csecsemőkor), a *pueritia* (gyermekkor), *adolescentia* (serdülőkor), *iuventus* (ifjúkor), *gravitas* vagy *senior aetas* (érett, idősebb kor) és a *senectus* (öregkor).⁴⁹ Az *Etymologiae* szerint az *infantia* vagy csecsemőkor 7 éves korig, a *pueritia* vagy gyermekkor 14 éves korig, az *adolescentia* vagy serdülőkor 28 éves korig, a *iuventus* vagy ifjúkor 50 éves korig, a *senior aetas* vagy érett, idősebb kor 70 éves korig tart, míg az öregkor ez után következik.⁵⁰ Mályusz úgy vélte, hogy a közvetett adatok alátámasztják a 969-es születési évet, hiszen Istvánról *adolescens*ként is megemlékeznek ezek a források, s ennek felső határát, a 28-ik esztendőt töltötte be 997-ben István. A *pueritia*-ra való utalásokat azzal hátrította el, hogy szokás volt az *infantia*-t, *pueritia*-t és *adolescentia*-t összefoglalóan első életkorként, *pueritia*-ként említeni.⁵¹ Mályusz szellemes érvelése ugyan sok kutatót meggyőzött, de kétségtelenül voltak feltevésének gyenge pontjai.⁵² Ezek sorában említhetjük, hogy az *adolescens* fogalom felső határát használta csak, holott a nagyobb legenda a serdülőkor első lépcsőjét említette, ami ezt az értelmezést aligha engedi meg. Egyáltalán nem számolt a *pueritia* Isidorusnál említett életkorával, s kizárólag az *adolescens* fogalmat használta István születésének meghatározásánál. Legújabban Kristó Gyula vizsgálta ezeket az életkori fogalmakat részletesen. Elemzése szerint a *pueritia* és az *adolescentia* fogalmi

980-ra tette Erdélyi 1933. I. 39; legújabban 980 tájára, 979–981 közé helyezte KRISTÓ, AUSz 1999. 8–9; vö. még KRISTÓ 2000. 37; KRISTÓ 2001. 31.

⁴⁹ MÁLYUSZ, LK 1968. 202; vö. erre még GUREVICS 1974. 105.

⁵⁰ Vö. ISIDORUS HISPALENSIS: *Etymologiae*. Ed. LINDSAY, W. M. Oxonii–Londini–Novi Eboraci, 1911. XI. 2, 1–8., vö. még MÁLYUSZ, LK 1968. 202. o. 24. jegyzet; KRISTÓ, AUSz 1999. 5. o. 14. jegyzet; VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Szent István felövezéséről. Hadtörténelmi Közlemények (1989). (továbbiakban: VESZPRÉMY, HK 1989) 10.

⁵¹ Vö. MÁLYUSZ, LK 1968. 202–203.

⁵² Vö. erre VESZPRÉMY, HK 1989. 10. o. 53. jegyzet.

dominálnak a forrásokban. Felfogása szerint István már kinőhetett a *pueritia* életkori szakaszából, s bekerülhetett a következő szakaszba, az *adolescencia* korába, azaz az isidorus-i értelmezés szerint 15–17 éves lehetett. Véleménye szerint nem annyira az isidorus-i értelmezést használták a magyar források, hanem inkább a bibliai felfogást, amely ettől eltérő volt; a *puer* fogalom a 2–3 évesre is érvényes volt, sőt a 16 évesre is használták. Összegzése szerint a 980–982-ben született István 997-ben 16–17 éves lehetett, s egyaránt érvényes lehetett rá a bibliai értelemben vett *puer* és *adolescens* fogalom.⁵³ Véleményem szerint roppant nehéz eldönteni, hogy vajon a legendák hogyan értelmezték az életkori fogalmakat: a pontosan meghatározott isidorus-i leírást követték-e vagy pedig a jóval nehezebben rekonstruálható bibliai életkorok szerint utaltak István életkorára. A másik problémát az jelenti, hogy a *puer* és *adolescens* fogalmak váltakozó használata bizonytalanságot tükröz az idézett forrásokban, amelyek egyáltalán nem lehettek tisztában István születésének idejével, korával az események idején. Azt is meg kell említenünk, hogy a *puer*, *adolescens* fogalmak mellett a nagyobbik legenda még ifjúnak, *iuvenis*nek is említi Istvánt. Így e fogalmak váltakozó használata inkább az idézett források bizonytalanságát jelzi; vélhetően ugyanúgy a visszakövetkeztetés módszerét használták, mint amikor a krónikakompozíció pontos évszámot adott meg István születési időpontjával kapcsolatban.

Összegezve a fentieket, arra a következtetésre juthatunk, hogy István pontos születési időpontját a rendelkezésre álló források alapján nem állapíthatjuk meg. Lehetséges, hogy a 972–973-as térítési hullám idején kapta az István nevet, ebben az esetben a krónikakompozíció 969-es adata talán még helytálló is lehetne, s Vajk 997-ben *adolescens* és *iuvenis* volt a középkori életkori meghatározások szerint. A másik, ezzel legalább egyenrangú lehetőség, hogy jóval később keresztelték meg (995 táján), apja keresztény nevét kapta a keresztségben, s 997-ben még csak az ún. 14–28 év közti serdülőkorban lehetett, azaz 969 és 983 között láthatta meg a napvilágot Esztergomban. Úgy vélem, hogy ezen belül 975 táján vagy esetleg a 970-es évek második felében szülehetett Vajk, aki 997-es hatalomra kerülésekor még meglehetősen fiatal lehetett, tehát mindenképpen illett rá az *adolescens* minősítés. Vajk-István ifjú voltát közvetve igazolhatja Koppány 997. évi hatalom átvételi kísérlete Géza fejedelem halálát követően. Ha egy vélhetően 20 év körüli, de talán még annál is fiatalabb, az isidorus-i *adolescens* kor első felében levő Istvánt feltételezünk, érthetővé válik, hogy az alkalmasság (*ideoneitas*) pogány értelmezését felhasználva a nála bizonyos idősebb Koppány megkérdőjelezhette Vajk öröklését és a fejedelmi méltóságot a *senioratus* jogán és katonai erőt felvonultatva próbálta megszerezni. Koppány kísérlete sikertelennek bizonyult, a fiatal István a német lovagokra támaszkodva legyőzte ellenfelét, s biztosította hatalmát.

⁵³ KRISTÓ, AUSz 1999. 8–9.

Sándor László Tóth

THE CHRONOLOGICAL PROBLEMS OF THE BIRTH
OF VAJK-STEPHEN

The study examines the exact date of the birth of the first Hungarian king, Saint Stephen (1000–1038). According to a theory based on the information of the fourteenth-century chronicle-compilation (*Chronicon Pictum*) and on the probable date of the baptism of Stephen's father, Duke Géza (around 972) Stephen was born in 969. Another hypothesis based on the testimony of Polish chronicles put this event at 975. Other scholars argued, that the dates provided by these medieval chronicles cannot be taken for granted; and, on the basis of indirect pieces of information referring to his very young age they fixed the birth of Stephen at around 980. The author of the study emphasizes the fact that the first Christian Hungarian ruler was born as Vajk (*Waic*) and he used this pagan name as grand duke (997–1000) at least up to his coronation in 1000, and afterwards his Christian name was recorded in all cases. The author maintains, that the date of Vajk's baptism might be in 972 or in 995, thus it cannot help in solving the chronological problem of his birth. The exact dates of the chronicles cannot be regarded as authentic because the early parts of the fourteenth-century chronicle-composition do contain – with the exception of Saint Stephen – only the dates of death and the duration of the rule of the Hungarian kings in the Arpadian age. The indirect references (*puer, adolescens, iuuenis*) to St. Stephen's age in his legends, in the fourteenth-century chronicle-composition, and in the foundation charter of the Benedictine monastery in Pannonhalma seem too general and hard to interpret appropriately. According to the author of the study the birth of Vajk-István may be put at around 969–983: probably at around 975 or at the second half of the '70s, since he was quite young in 997 when his opponent Koppány tried to oust him after the death of Duke Géza.